

Nemzeti Társalkodó

October 7dik napján 1834

A' Selyem-fáról.

Kevés hónappal ez előtt közöltem a' Társalkodóval észre vételeim, miképp lehessen a' rég mindenektől ohajtott falusi oskolák felállítására szükséges tőké pénzt, egy néhány selyem fába, legkönnyebben megtalálni. Nem volt egész süker nélkül már is jó szándékom, mert több helyeken ültettek selyem-fák nagyobb számmal, mag gyűjtetett, ültetett. Itten Kolozsvárt egy emberbarát szorgalmatos gazda, egy próbát is tett, selyem bogarakat tenyésztetett kis oskolák számára, lehet immár reménység, hogy kevés-évek elteltével ez országba is elszaporodik a' hasznos selyem-fa, és egy új, ártatlan kereset móddal a' pénztelen ország megajándékoztatik, mert a' természet soha sem háládatlan, mindég a' jót jóval fizeti. Bővebben, és éppen a' föld mivelő számára adott ki 1834 elein, egy kis könyvetskét e' tárgyról: Hofmann Emanuel is Pesten; ezen derék munka (melyet Burján Pálnál 12 pengő xr. meglehet venni) egy keresetbeli forrást nyitt, a' melyből a' jobbágy, hat hét

alatt 16 nagy, ki nőtt, eperfa segítségével, 1 loth selyem tojást tenyésztetvén, megszerzheti magának: a' sóra, adóra, 's t. efélére való pénzét. Majd minden jobbágnak vagyon annyi helye telkén vagy kertjében, hogy 16 selyem fát (melyből csak 12tőt használ esztendőnként, négyet nyugodni hágy) ültethessen, vagyon csürje a' bogarak tartására, mert májusban és júniusban nincs cséplésre szükség, ha pedig csürje nincs, a' lakó házat használhatja, nappal a' mezőn vagyon a' földmivelő és éjjel többnyire ugy is az eresz alatt szokott hálni, az első kezdetben a' földes uraknak, vagy helybéli lelki pásztoroknak kellene tojásról gondoskodni, azután eleget szerezhethet ki magának egy néhány pár-bugának meg nem ölésével, a' bugák eladása iránt való félelem se legyen gát; szüntelen járnak más országból bé a' gyapju vévők, a' mióta Erdélyben is tartatnak szép selyem Juhok. Szinte úgy fognak jönni selyem buga vévők, talán még Oloszországból is. Csak termesszünk sokat, a' vévő nem fog hibázni. Egy loth tojásból tenyésztetett buga 40 és 50 váltó ftott adhat.

Minden legrosszabb faluban is találta-tik pap, vagy egy tiszt, egy notarius egy mester, fogadós, kántor 'sat. a' ki olvasni tud, ezen oltsó könyvetskét ha megveszi, magáévá teszi, vasárnaponként, idő töltés, beszéd közbe a' falusiakat megtanítja, reá bírja hogy selyem fát ültessenek 's gyermekeikkel, feleségeikkel selyem bogarat tenyész-

tessenek, oly szép keresztényi kötelességet teljesít, melyért ember társaitól hálát, és Istenétől áldást várhat.

B í r á l ó i É s z r e v é t e l e k.

(ez évi folytatás 1 — 14, 17 — 27, 33 — 40
49 — 61, 229 — 242)

(I Leopold császár kereskedés' béhozatalára, 's manufacturák' felállítására inti Erdély' Rendeit. — 1702ben tervek napkeletre kereskedésről a' Dunán-le 's Fekete-tengeren. — Lengyel- Erdély -és Oláhországokor által. — Odera, Murva, Duna összekapcsolatni javalltatnák. — Erdély' 1703beli országgyűlése' biztosságának véleménye, gróf Bethlen Miklós-nak az erdélyi belső külső kereskedés' elé mozdítását tárgyazó tervéről.)

Gróf Kemény József úr Transsilvániának első füzetét becsesítő

Chronologische Darstellung
des

Handels und der Industrie

in

Siebenbürgen

unter

der Regierung österr. Fürsten

ezimű munkájában (67 — 112) azt terjeszti világ elébe: milyen volt az erdélyi kereskedés, ipar; 's

melly tervek, rendelések, intézetek tétettek azokra nézve austriai uralkodó házból származott fejedelmeink alatt időszakonként 1688-tól 1768-ig?

1688ik esztendő tehát a' határév, melytől kezdve valósággal láttatni kívánja hazánk' kereskedése' 's iparja' mivoltát, de öt lapon álló bévezetésben világosításul elmondja Erdélynek 1688 előtti — magyar királyaink' korában mind magosb magosbra emelkedett, messzebb messzebbre terjedezett, nemzeti fejedelmeink' századiban mind alább alább súlydezett, 's kisebb kisebb körre vonult iparja, kereskedése' históriáját is.

Minémü légyen ez iparróli, kereskedésrőli munka, Transsilvániát nem ismerve is eltalálva képzelhetik azok, kik a' gróf úrnak „Tudományos Gyűjtemény“ — „Nemzeti Társalkodó“ — 's „Árpádia“ folyóírásokban kiadatott nem kevés számú históriai dolgozatit ismérik.

Okleveleket munkájiban nem csak kút főül használni, hanem gyakran egészen 's nagy számmal közleni is: egyik történetírói elve a' gróf úrnak; 's ez elv nem szerencséje-e valyon mind azoknak, kik jelenleg Erdély' történeteit körülállásoson és alaposon tudni vágnak, mind pedig Erdély' jövődében kidolgozandó históriájának?

Annak legrendithetlenebb, felforgathatatlanabb alapu históriai tudománya, ki azt leghitelesb kút főkből tanulta; törvényczikkelyek, oklevelek illetén kút fők.

Már minden história tanuló azt kívánná ugyan, hogy históriai tudománya hiteles kútfőkből merített, következésképpen mások által összeonthatatlan, megczáfolhatatlan lenne; de törvényekből, oklevelekből tanulni históriát az emberek' számosb része előtt nem csak szokatlan, unalmas foglalatoskodás, hanem nálunk merőben lehetetlen is; mert voltak, 's vagynak most is, igaz, hazafiak, kik hazánk' országgyűléseinek törvényczikkelyei' összegyűjtésében buzgón törekedtek 's törekednek, de Rec. még is bátron azt meri állítani: sem köz sem magános levéltár nincs egy is, melly azzal büszkélkedhetnék, hogy Erdély' minden országgyűlései' törvényczikkelyeit birja. Hiszem — fájdalom! — eddig elé még azt sem tudtuk kitapogatni 's meghatározni: mikor, 's következőleg hányszor volt országos gyűlése Erdély hazánk'nak a' 18, 17 és 16ik századokban!

'S millyen sok az oklevél! Az erdélyi históriára tartozó oklevél! Mint túl hat témérdek sokasága korlátlan képzelődésén is annak, ki országos, nemzeti, városi, 's magános levéltárainkban figyelmezve nem járt, vagy legalább e' tára'k' levélmutatójit, laistromait nem olvasta, 's milly kevés e' levelekből ekkorig kinyomatva!

Ezért valóban nem kis szerencséjök azoknak, kik nálunk a' honi történeteket körülállásoson 's egyszersmind alapon is tudni szeretik, hogy midőn magok a' kéziratban sok helyeken lévő oklevelekhez nem

juthatnak: gróf Kemény József úr fel fel szóllal némelly tárgyakban — 's nem már többek által megírt, annál fogva eléggé vagy alkalmasint felvilágosított, 's könnyü dolgozhatásu, hanem a' leghomályosb tárgyakban, 's ezek' világosításakor eddig elé nem ismert, de ismertetést régen érdemelt okleveleket, történeteket közöl velek. 'S ezen közlés nem csekély szerencse Erdély' valaha kidolgozandó históriájának is.

Melлык olvasni tudó erdélyi lakós ugyan is az, ki őseinek, nemzetének, honjának históriáját édes anya nyelvén, érthetőleg, 's használandólag kidolgozottan olvasni ne szeretné?

De épület' rakásra matériálék kívántának, hogy rakattathassék, 's história dolgozásra datumok - adatok - szükségesek, hogy kidolgoztathassék. 'S valamiképpen egy nagy épületet — országházat p. o. — legűgyesb architector is csak azon esetben alkothatja, ha az arra megkivántató materialékat nem ő maga egyedül kénytelenítetnék mind összehordani, hanem mások szolgáltatnák keze alá, vagy legalább azok' összehordásában mások által is segítették: azonképpen az erdélyi história is, többek közt, ama' feltétel alatt dolgoztathatik ki hijánytalanul és hibátlanul, akármeonyi tucididesi, tacitusi, gibboni, 's mülleri lelkü fiai szülessenek Erdélynek, ha e' szép lelkü fiak' számára a' históriai adatok mások által elébb öszvegyűjtetnek, kiadatnak, vagy legalább össze gyűjtésökben né-

kiek mások is segítségül lesznek; mert egy emberélet nagyon — rövid! 'S a' leghosszabb is sokkal rövidebb, hogy sem elég lenne, hazánknak mostan — Isten tudja hány helyt kéziratban 's porban heverő temérdek számu históriai adatinak mind összegyűjtésére, mind pragmatika históriává feldőlgozására!

Minél több oklevelet bocsát tehát világ elébe gróf Kemény József úr, annál hamarabb felderülendő hazánk' ama' szerencsésb időszaka, mellyben históriája nem kontárilag hanem mesterileg kidolgoztathatik, 's annál hamarabb teljesülendők olly sok honfiak és honleányoknak amaz olly forró ohajtások: hogy nem csak idegen országok', hanem már valahára, tulajdon hazájok' históriáját is — olvashassák!

'S mind ezeket ha nem jobban, de bizonyoson éppen ollyan jól tudja, 's ha nem hőbb, de bizonyoson éppen olly hő szívérzéssel ohajtja a' gróf úr, mint akár ki más; kereskedésről és iparról dolgozott munkájában még sem közle annyi adatot, mennyit közleni tudott, 's mennyit közlenie, Recensens' vélekedése szerént, jó is lett volna.

Helyes-e, nem-e Rec. ebbeli vélekedése? azt a' gróf úrnak Transsilvania' 72 és 73dik lapjain olvasható soraiból kívánja kinézetni.

„A' 17dik század' végéig“ ezek ama' sorok „*török barbaries' hullámai dühösködtek diadalmaskodva 's gunyolódva, minden-némü kegyetlenségeket üzven, Magyar és*

Erdélyország felett. Maga Austria' fővárosa is reszketett a' félhóld előtt, melly a' büszke Bécs' falormójira fenyegetözve 's bosszút síva tekintgetett, végre győzedelmeskedtek mégis az igazságos fegyverek; a' törökök hátráltak, 's Erdély 1688ban az austriai kettős sas' szárnyai alá adá magát. I Leopold, I József, és VI Károly alatt némelly belső nyugtalanokdások még bébéhómályosíták ugyan a' láthatárt, melly Erdély felett lassanként kiderülni kezdett vala, 's ugyan azért figyelem az erdélyi kereskedés, ipar' emelésére még nem forditathaték; mind azonáltal a' belső csend majd megalapított; mert az újabb nyugtalanokdásokat elésegítő törökök ellen fordított fegyvereket szerencsés következés a' passaroviczi békességgel koronázá julius' 21kén 1718ban. A' fődolog ezen ismeretes példabeszéden fenekült: uti possidetis; honnan a' nagyúr az Austria által már meghódított Belgrádvárához, nem különben Bánát és Serviához lévő minden jusait átengede Károly császárnak, 's biztosítá nekie az erdélyi fejedelemség' békés birtokát. Ez után kevés napokkal a' Porta a' császárral kereskedési 's hajózási egyezésre lépék, mellynél fogva vizen földön szabad kereskedés engedteték mind két részről lévő alattvalóknak, és a' be's kihordandó portékákérti adók száztól háromra határoztatának. Ez a' békeegyezés az udvari hadi tanács által 1718ban september' 18kán az erdélyi cancelláriának úgy adatott

tudtára, hogy azt egész Erdélyben hirdettesse-ki. Ennek keil vala kereskedésre serkentésül szolgálnia."

Ennyit szóll gróf Kemény József úr az 1688 és 1718 közti erdélyi kereskedésről és iparról. Egy szavának sem mond ellene Recensens. Igazak a' gróf úr' állításai, mint kétség alá hozhatatlan hitelességü adatokon alapulók; igaz nevezetesen az, hogy 1688tól 1718ig — tehát 30 esztendőök' folytában a' hazai lesülyedt kereskedés', ipar' emelésére nem fordíthatott figyelem, 's azért nem főképpen, mert az I. Leopold, I. József és VI. Károly császár fejedelmink' idejében honunkban dult háboru miatt egyébre kellett annak fordítatni. De az is igaz, hogy ama' harmincz évnyi időszakban is volt oly fejedelem, hazafi 's országgyűlés, ki 's melly látván és érezvén az erdélyi kereskedés' sinlő állapotját, azon javítani legalább szándékozott. Azért Recensens abban a' vélekedésben van, hogy a' gróf úrnak, mivel munkájában szóllott arról: milly ipart és kereskedést tárgyazó rendelkezések, intézkedések tettek 1719től fogva 1768ig, sőt nem csak szóllott, hanem némelley rendelést, intézkedést egész kiterjedésében közlött is: — jó lett volna arról is szóllnia, melly rendelkezések, intézkedések és tervek tettek kereskedésre nézve 1688tól 1718ig, sőt nem csak szóllnia, hanem vagy egy rendelést, tervet közlenie is, ha szintén annak teljesedésbe vétetésére, valósítására háboruk 's más akadályok miatt illő figyelem nem fordíthatá-

tott is. Azonban a' gróf úr az 1688 és 1718 közti időszakban ipar' és kereskedés' javítása' tekintetéből eredett valamelly rendelést vagy intézkedést, mint fennebb idézett soraiból látható, sem nem említett sem nem közlött.

De van-é tehát históriai adat arról, hogy valamellyik fejedelmünk, hazánkfia, 's országgyűlésünk még ama' harmincz évnyi nyomoruságos idő szakaszban is (177) gondolkozott volna Erdély hazánk' kereskedése' jobb állapotba helyezéséről? ezt fogja kétségen kívül kérdeni, 's méltán, itt az olly olvasó, ki nem szokott pusztá szavaknak hinni, akárki hangoztassa is azokat.

Hogy e' kérdésre érthetőleg adathassék felelet, tekintsük, a' mennyire tekinthetjük, kapcsolatban az 1688 és 1718 közti kor' történeteit.

I. Apafi Mihály 1690ben áprilisben meghalván: utána I Leopold császár lett erdélyi uralkodó fejedelem, a' ki Erdélyhazánkot gróf Bánfi György kormányzó alatt gubernium által kezdette igazgattatni.

Nemzeti fejedelmeink' korában hazánkban — néhány rendkívüli esetet kivéven — a' fejedelmek hirdettek, jusaiknál fogva, or-

177) „Értem rettenetes háboruságokat, hadakozásokat, pusztulásokat, rablásokat ebben a' hazában, úgy hogy: ab anno 1680 eddig az 1724 esztendeig a' mikor ezt írom — ennek a' szegény hazának nem volt csendessége, fegyver, pestis, drágaság, idegen nemzet' koborlása, pogány rablása, égetése miatt.“ Nagy Ajtai Cserei Mihály' saját kezével írt Jegyzetkönyvéből.

szággyűléseket, 's hívták öszve az ország' Reundeit 178).

Miután I Apafi Mihály fejedelem elholt, maga a' fejedelmi, országos tanács hirdete országos gyűlést 1690ben 179).

Ezen esztendő' novemберében gróf Bethlen Miklós Bécsből Erdélybe érkezett I Leopold esmeretes diplomája' mutatyányával; ez 1691ben janariusban Fogarasban országul elfogadtatott, 's decemberben Bécsben innepélyesen is kiadatott. E' diploma' 10dik pontjában I Leopold az Erdélyben esztendőnként tartandó országgyűlések' hirdetését továbbra is a' gubernatorra, guberniumra bízta, 's magának csak az országgyűlési határozatok' megerősítését hagyta fenn 180).

178) *Diaetae, sive rectius comitia transsilvanica: Auctore Josepho Benkő. Cibinii et Claudiopoli, 1791. 4 r. 23'—30 l.*

179) Gróf Bethlen Miklós írja, mint I Apafi Mihály fejedelem' halála utáni történetet: „A' tavasz (1690ben) elhozá magával a' török' nagy készülétének, és Tökölyinek Erdélybe való szándékozásának híret - - - - Az hírekre nézve mi - - generalis hadi insurrectiot végzénk az országba, azonbá tanács' és deputatio' gyűlését Radnothra, az hová öszvegyűlven végzénk generalis diaetat Szebenbe ad 21 augusti - - A' gyűlésbe hívó regalist minnyájon subscribáltuk tanácsi rendül.“ Gróf Bethlen Miklós' *Önéletírása'* II könyvének XIXdik részéből.

180) „*Annua comitia, ad negotia publica tractanda - - nostró gubernatori et intimo consilio promulganda committimus, reservando nobis eorum omnium, quae sic geruntur regiam confirmationem.*“ *Syllogé tractatum, aliorumque actor. public. histo-*

Constitutionalis monarchiában ország' Rendeit öszvehivni, eloszlatni, nem csak fejedelmi jus, hanem a' legnagyobb fontosságú fejedelmi jusok' egyike 181). 'Sim e' just I Leopold hazánkban előbb még sem kíváná maga gyakorolni, hanem annak gyakorolását a' kormányra-guberniumra bízta. Gyakorlotta is az, de nem sokáig. Az erdélyiek e' felségjusnak magok által gyakorolhatása' temérdek fontosságát nem tudták eléggé becsülni.

Országgyűlések sűrűn tartattak; 's felle hosszason, úgy mond akkori cancellarius gróf Bethlen Miklós, mert tud egyet olyat is, mely 14 hétig tartott. De e' gyűlésekben nem a' haza' köz javán munkálódás, hanem inkább versengés divatozott. A' miatt az elhatározás végett beadatott kívánatok (postulatumok), könyörgések gyakran elhatározatlanul, a' végzett törvények elkészítetlenül maradtak, az elkészítettek fejedelmi megerősítés végett nem küldettek-fel. Panaszra fakadtak aztán mind a' Rendek, mind privatusok. Mi haszna a' gyűléseknek? Zúgának. A' zúgás Bécsbe hata, 's Leopold parancsolá: országgyűlés hire 's tudta nélkül többé ne hirdettessék 182).

riam et argumenta b. Diplomatis leopoldini etc. illustrantium. Claudiopoli (1833) 8. r. 126 l.

181) Staatsrecht der konstitutionellen Monarchie. Von Jon. Christ. Freihern v. Aretin. Erster Band. Altenburg, 1824 8. r. 190 — 192. 212 — 217 l.

182) Gr. Bethlen Miklós' Önéletírása' II könyvének XXIIIk részéből.

Mellyik az időpont, mellyben e' parancsolat érkezett; mellyik az, melly óta többé nem a' gubernium, hanem folyvást a' fejedelem szokott országgyűléseket hirdetni hazánkban, annak mutogatásába Rec. itten nem bocsátkozik, hanem csak azt említi: 1705ban februariusban I Leopold maga parancsolá a' guberniumnak, hogy hirdessen országgyűlést. Parancsolatja ez.

„Leopoldus, divina favente clementia electus Romanorum Imperator, semper augustus.

Illustres, spectabiles, et magnifici, generosi, egregii, prudentes ac circumspecti, fideles dilecti. Cum servitium nostrum regium, bonum publicum, et specialiter charae nostrae Transylvaniae, nec non praesentes necessitates, et circumstantiae postulent: ut diaeta provincialis seu comitia solemnia quantocyus celebrentur; proinde vobis hisce clementissime committimus: ut juxta stylum et consuetudinem, diaetam provincialem sine omni mora intimetis, et Status ac Ordines Transylvaniae ad eandem convocetis, audituros: quae nomine nostro a commissario nostro specialiter delegato illis proponentur. Cui clementissimo mandato nostro debitum morem gerere noveritis, et nos gratiam nostram caesareo regiam vobis benignissime confirmamus. Datum in civitate nostra Viennae, die octava mensis februarii, anno millesimo septingentesimo tertio, regnorum nostrorum romani quadragesimo

quinto, hungarici quadragesimo octavo, bohemicus vero quadragesimo septimo.

Leopoldus.

Julius Fridericus comes Bucelleni.

*Ad mandatum sacrae caesar.
regiaequae Majestatis proprium.*

Joan. Theod. de Weissenberg (183).

Ezen k. rescriptum azt mutatja: hogy I Leopold országgyűlést hirdető felségjusát egyszerre nem vette egészen vissza a' királyi kormánytól, mert késedelmezés nélkül országgyűlést parancso ugyan hirdettetni, de, mely napra, 's hol, e hivattassanak össze az ország' Rendei? annak elhatározását most is a' k. kormányra bízta.

1703ban februarius' 8ik napján költ Bécsben e' királyi leírás; martius' 5dik napján olvastatott fel Fejérváratt a' kormányülésben, és martius' 10ik napjára 's Fejérvárra határozatott, hirdettetett az országos gyűlés.

Királyi biztosnak arra gróf Seeau János Hónorius, Leopold' arany kolcsos híve, 's udvari kamarai tanácsos neveztetett-ki, Erdély' Rendeihez intézett ezen kir. rescriptum által:

*„Leopoldus, divina favente clementia,
electus Romanorum Imperator, semper augustus etc.*

Illustres, spectabiles, et magnifici, generosi, egregii, strenui et nobiles, prudentes ac circumspecti, fideles sincere dilecti. Exhibitor praesentium illustris noster camerarius, et camerae nostrae aulicae consiliarius, fidelis nobis dilectus Joannes Honorius comes, ac dominus de Seeau in Michelleuthen, liber baro in Wirting, Lizelburg et Maas, ad Transylvaniae comitia a nobis clementissime denominatus Commissarius vobis viva voce pluribus exponet: quod benigne vestros libellos supplices diversa gravamina, praesertim vero contributionis quantum concernentes perpenderit, et quae proinde postulata pro hoc anno a vobis fidelibus nostris Transylvaniae Statibus et Ordinibus praestanda petierimus; quae expulsi, quo charam nobis Transylvaniam prosequimur, paterno affectu adeo temperavimus: Ut vobis contra haec postulata nostra legitima gravaminis occasio nulla superesse videatur; imo vos ex tam benigna nostra moderatione non exiguum solatium capere possitis, dum incolae coeterorum regionum, et provinciarum nostrarum haereditariarum hoc anno, necessitate ita urgente respectu aliorum annorum longe majora, imo tripliciter plura onera tum anticipationibus, tum solutione respective centesimi, et decimi numi de omnibus suis facultatibus, et proventibus, praeter ordinarias et extraordinarias contributiones hoc anno quoque notabiliter auctas, uti notum est,

pendere ac praestare tenentur. Quapropter etiam clementissime speramus, fore ut vos eo majori promptitudine postulatis nostris tam benigne moderatis absque ulla difficultate vos conformetis, et sic diaeta provincialis cito finiri, ac quivis ad lares suos sine longiori dispendio reverti possit. Specialiter autem vobis hisce mandamus: ut singularem curam et diligentiam in id impendatis, ut pro tenore reiteratorum nostrorum rescriptorum aequa distributio inter partes contribuentes observetur. Contrarium enim facientes summam nobis displicentiam causaretis. De reliquo vobis gratiam nostram caesareo regiam in omne tempus clementissime corroboramus. Datum in civitate nostra Viennae, die octava februarii, anno millesimo septingentesimo tertio, regnorum nostrorum, romani quadragesimo quinto, hungarici quadragesimo octavo, bohemici vero quadragesimo septimo.

Leopoldus.

Julius Fridericus comes Bucelleni.

*Ad mandatum sacrae caesareae
regiaeque Majestatis proprium*

Joan. Theod. de Weissenberg“ 184).

(folytatása következik).